

⁵ De onderwijswet-De Visser van 1920 bracht de ongewenste gelijkstelling. Zie D. Langedijk, *De geschiedenis van het protestants-christelijk onderwijs*, (Delft 1953), pp. 325-337.

⁶ C. Houtman, *Bijbelse geschiedenis herverteld. Woord en beeld – Vraag en antwoord*, (Heerenveen 2010), p. 37, 95. Volgens J. de Groot, *De bijbelsche geschiedenis en de verstandelijke vorming*, Groningen 1902, waren nadien de kinderen op een christelijke school veel beter af dan hun soortgenoten op de neutrale school. Het onderwijs in de bijbelse geschiedenis droeg bij aan de beschaving en kennis van de cultuur.

⁷ Houtman, *Bijbelse geschiedenis herverteld*, p. 36; dezelfde, *Kinderkerk en kinderpreek. Geloofsopvoeding in het negentiende-eeuwse protestantse Nederland*, (Heerenveen 2013), p. 91, 107, 116, 118, 121, 141, 174. Citaat op p. 147.

⁸ Ik ben bij de keuze afgegaan op de namen van de auteurs en de uitgevers waaronder Callenbach, Daamen, Donner, Höveker, De Hoogh.

⁹ Zie in dit verband P.N. Holtrop, 'Ethischen: erfgenamen van het Réveil?', in: dezelfde, *Herdacht landschap. Een boek voor mijn vrienden*, ('s-Gravenhage 2011), p. 45-69. Voor de temporele afbakening zie D. Kuiper, 'Kerngroepvorming, met name binnen het Amster-

spattingen' (p. 7) beschrijft. Noach 'die spiernaakt in zijn tent lag' (Gen. 9:20) mag het doen met de typering 'alcoholist' en 'dronken zwijn' (p. 12); Abraham die zijn vrouw uitgeeft voor zijn zuster en voordeel trok uit haar 'overspel' (Gen. 12:11-16), krijgt het etiket 'souteneur' opgespeld (p. 13); Lot die bereid is zijn 'onschuldige dochters' uit te leveren aan 'een bende, zoo gedemoraliseerd' dat zij 'tegennatuurlijke ontucht' willen plegen (Gen. 19:7-8), is een 'prachtkerel' (p. 14), wiens levensgeschiedenis eindigt in 'zwijnerij' (Gen. 19:30-38 [p. 15]).

Het oordeel van de vrijdenkers over de Bijbel had weinig 'Ankling' in Havers' tijd⁵ en ook voordien. Het heersende gevoelen in het negentiende-eeuwse Nederland was zelfs dat de Bijbel een belangrijke functie kon vervullen bij de vorming van de jeugd tot overtuigde lidmaten van de kerk en tot deugdzaame burgers in de samenleving. Tot 1857 behoorde om die reden het onderricht in de bijbelse geschiedenis tot de van staatswege voorgeschreven vakken in het onderwijs.⁶ Kinderen werd ingeprent dat de Bijbel 'het beste boek is', want hoeveel boeken er ook zijn, alleen 'in den Bijbel, 't boek der boeken, spreekt God, God zelf tot mij', zo leerden zij.⁷ Kortom, volgens de toentertijd gangbare opinie was de Bijbel voor kinderen geschikte lectuur.

Twee onverzoenlijke standpunten staan naast elkaar, de mening dat de Bijbel een boek vol 'vuilheid' is en de opvatting dat hij het 'Woord van God' is, kompas op de levensweg. Om als arbiter in het geding te kunnen optreden moeten we ons verdiepen in de wijze waarop diegenen die hoog opgaven van de Schrift met de 'onzedelijkheid' in de Bijbel omgingen. Hoe dat in de negentiende eeuw gebeurde, zal ik illustreren aan de hand van vijf voorbeelden van de manier waarop 'onzedelijke' verhalen uit het Oude Testament door hervertelling aan kinderen werden voorgehouden. Bijzondere aandacht schenk ik daarbij aan publicaties gebruikt in en/of afkomstig uit het Nederlandse Réveil-milieu.⁸

Om na te gaan of het bezien van 'onzedelijke' bijbelverhalen door de bril van het Réveil een ander beeld oplevert dan de beschouwing ervan met de bril op van een andere modaliteit, maak ik voorafgaande aan de slotbeschouwing een tweetal 'uitstapjes' buiten het Réveil. Aan twee 'gewone' hervormde predikanten en twee 'onorthodoxe' schrijvers voor de jeugd wordt het woord gegund.

'Réveil' is door mij in ruime zin genomen als een brede opwekkingsbeweging,⁹ waarvan de aanhangers begaan waren om de zorg voor het eeuwige heil van hun medemensen. Ook zetten zij zich, vol bekommernis om het verval van zeden, in voor een 'gezond' conservatisme en verdedigden zij het herstel van maatschappelijke waarden en traditionele instituties als kerk en huisgezin. 'Onzede-